

KITEKINTŐ

Elekes Tibor - Gyenizse Péter

A földrajzi tényezők és a közigazgatás kapcsolatrendszere Erdélyben

Az évezrednyi erdélyi közigazgatást, tér- és időbeli sajátosságait a természeti, később a mindenkori társadalmi, gazdasági és politikai tényezők alakították. A Habsburgok alatt került sor a vármegyék-székek hagyományos rendszerének első átalakítására. Keveset változott a polgári közigazgatás (1876) megyéinek térbeli kiterjedése 1950-ig. Sajátos gazdasági-társadalmi-politikai hatások érvényesültek a II. világháború utáni Romániában. 1968-tól napjainkig érvényes a hagyományos térszerveződést számos helyen átrajzoló megyerendszer.

Kulcsszavak: földrajzi tényezők; a közigazgatás térbeli változásai

JEL-kód: R10

A hagyományos erdélyi térszerveződés

Erdély és az egész Magyar Királyság állami és egyházi igazgatási intézményrendszerének kialakítása az államalapításig nyúlik vissza. A korabeli erdélyi vármegyék főként természeti adottságok függvényében szerveződtek. A nagyjából Ny-K-i kiterjedésű, többnyire az Alföld irányába nyitott terület egységek kialakításakor szempont lehetett a természeti környezet, az egyházi és gazdasági központok helyzete, a korabeli településhálózat, valamint az évszázadokon át gazdasági jelentőségű sóbányák térbeli elhelyezkedése (Gyenizse et al., 2008).

Jelentős térszerveződési változást eredményezett a szászok dél- és északkelet-erdélyi betelepődése, valamint a székelyek előbb dél-, majd délkelet-erdélyi (mai székelyföldi) megtelepítése. Évszázadokon át, a szászok által lakott területek túlnyomó részét magába foglaló Nagyszeben központú Királyföld (Szászföld, Altland), a történeti Székelyföld, valamint a Fogarasföldi románok vidéke etnikai alapú kiváltságos területként működött (Köpeczi, 1993; Egyed, 2006). A XII.-XIII. században részben domborzati és vízföldrajzi tájhatárok függvényében szerveződtek a mai Székelyföldre betelepített székelyek katonai-közigazgatási terület egységei (Elekes, 2011). Nagyjából természetföldrajzi lehatároltságú a románok által birtokolt Fogarasföld. A birtokba kapott területek határaihoz igazodtak a Fehér megyei területbeékelődésekkel szabdaltszász székek. Az ekkor kialakított székek és vármegyék természeti és gazdasági adottságai szerepet játszottak a településhálózat kialakulásában, fejlődésében.

A későbbi évszázadokban kevés térbeli módosulásról tudunk, a térszerkezet folytonossága jellemző Erdélyben. A XIV. század után, a nemesség megerősödésével, a korábbi „királyi” megyék a helyi nemesség intézményesített kollektív önkormányzataként is értelmezhető „nemesi” megyékként léteztek. A korábbi évszázadokban kialakult kiváltságok szerint működött a Székelyföld, Szászföld és Fogarasföld (Köpeczi 1993, Bereznay 2011) (1. ábra).

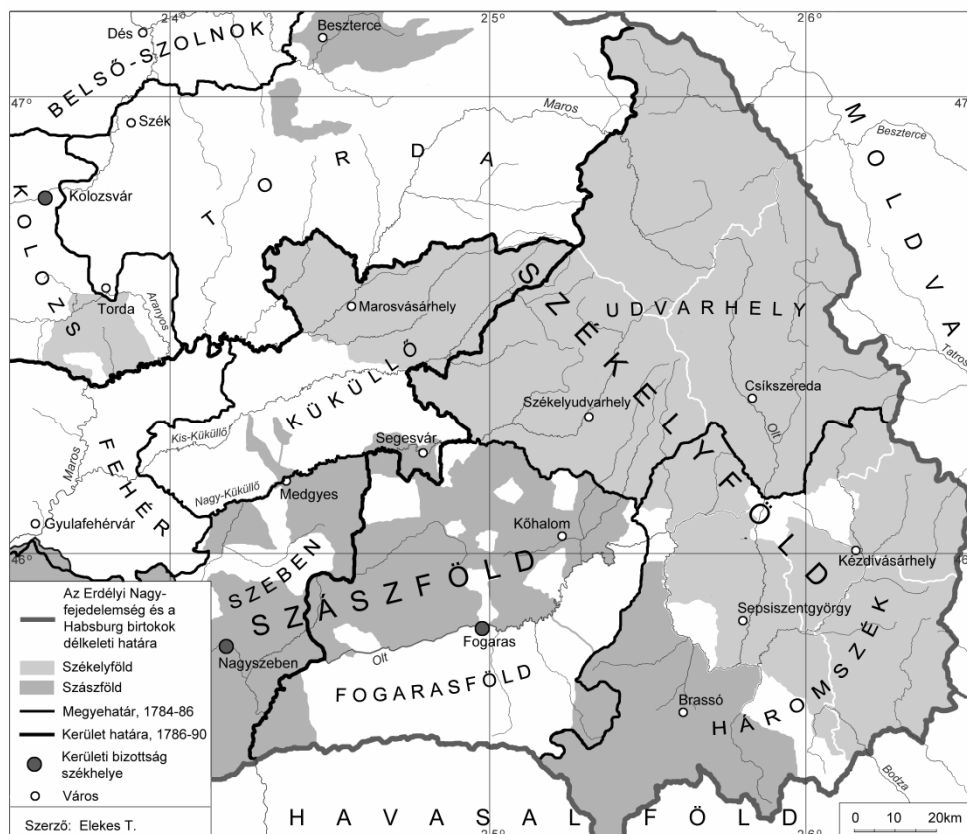
1. ábra: Délkelet-Erdély közigazgatása a XIV. században.

Forrás: Szerkesztette Elekes T.

A politikai tényező fölértékelődése a közigazgatásban

A Magyar Királyság, majd az Erdélyi Fejedelemség idején több évszázadon át működött hagyományos közigazgatás első átszervezésére a Habsburg birodalomban, II. József idejében került sor. Az egyszerűsítés és ésszerűsítés jegyében 1784-ben kialakított 10 új megye teljesen átszabta Erdély területét, felszámolta a székek és vidékek különállóságát és az etnikai háttérű autonómiákat (Népszámlálás, 1784-1787; Wagner, 1977). Az egységes, de vegyes etnikumú, felekezetű, eltérő gazdasági, társadalmi és jogállású megyék kialakítását politikai szándék vezérelte. Adottságai alapján, Székelyföld két új területegység kialakítására lett volna alkalmas. Egyik a nagyjából dombsági és hegylábi gazdálkodású, többnyire protestáns lakosságú Maros- és Udvarhelyszék összevonásából, a másik a Keleti-Kárpátok jellegzetesen hegyvidéki gazdaságú székely medencésorát magába foglaló, nagyjából római katolikus Csík-, Gyergyó- és Háromszék területéből állhatott volna. Ezzel szemben, a hagyományosan Udvarhelyhez kapcsolódó Bardócszék és a Csíkhöz kötődő Kászonszék, történelmük során először alkottak azonos közigazgatási egységet Háromszékkal, az evangélikus szász többségű Brassó vidékkel, valamint a magyar-román vegyes etnikumú és felekezetű Felső-Fehér megyei területekkel. Az „új” Háromszék megye központját Brassóba helyezték. Ugyanakkor Marosvásárhely központú új Küküllő vármegyével alkotta a Marosvásárhely központú új Küküllő megyét. Udvarhely-, Csík- és

Gyergyószék összevonásában a csíki és gyergyói római-katolikus, valamint az udvarhelyszéki, nagyjából protestáns székelyek szembeállításának szándéka is fölfedezhető. Fogaras vidéke szász székkel és Felső-Fehér megyei területekkel az új Fogaras megyét alkotta. Kolozs, Torda Ny-i része és Aranyosszék az új Kolozs megyét képezte, Doboka, Kolozs és Torda vármegye K-i részeit az új Torda megyébe illesztették. Az új, nagyobb kiterjedésű terület egységeiben tovább erősödött Kolozsvár, Marosvásárhely, Gyulafehérvár, Nagyszeben, Brassó, Fogaras, Dés és Székelyudvarhely jelentősége. Ugyanakkor több korábbi székely és szász város elvesztette székközponti szerepét, leértékelődött (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Csíkszereda; Segesvár, Medgyes, Köhalom, Nagysink, Újegyház, Szerdahely, Szászsebes, Szászváros stb.). Az újonnan kialakított erdélyi megyéket tovább központosították 1786-1790 között, erősítve a 3 nagy kerületközpont, az eltérő etnikai többségű Kolozsvár, Nagyszeben, és Fogaras szerepét (Bereznay, 2011) (2. ábra).

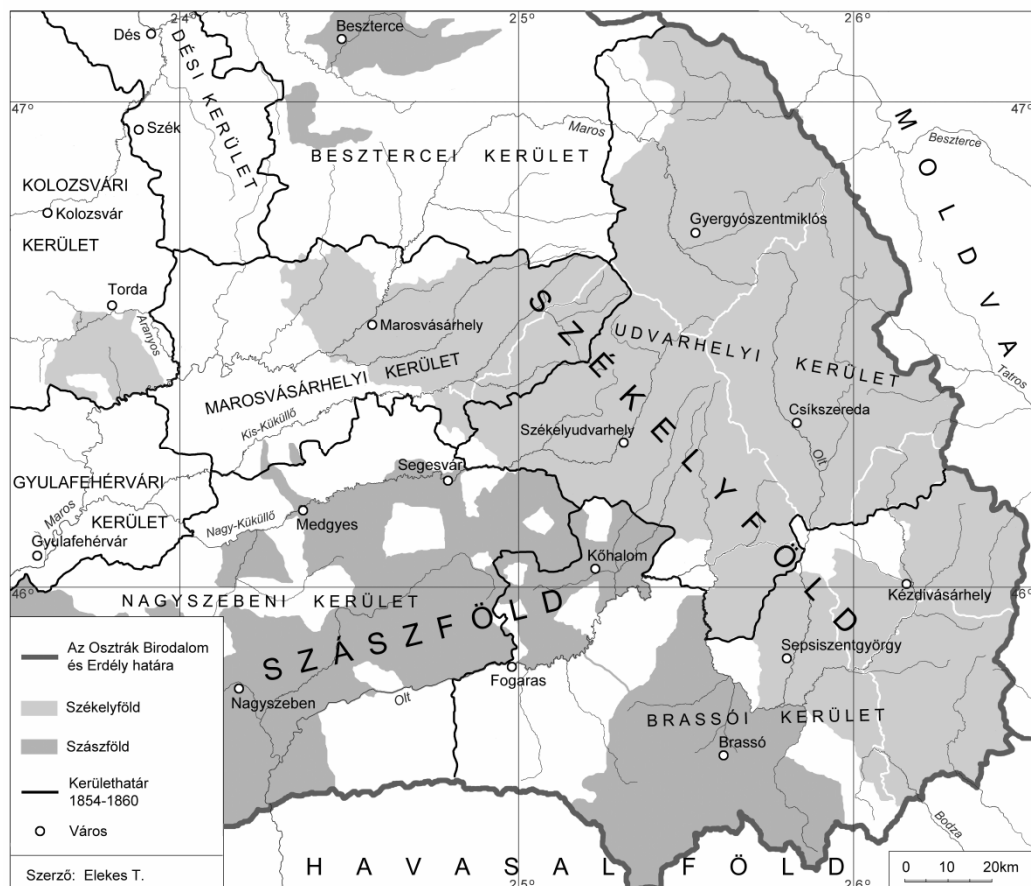
2. ábra: Délkelet-Erdély közigazgatása 1784-1790 között

Forrás: Szerkesztette Elekes T.

1790-1850 között a gazdasági-társadalmi változások, a településhálózat fejlődésének kereteit a hagyományos megyék, székek, vidékek rendszere biztosította. A korabeli századfordulón Erdély területét 11 vármegye (Hunyad, Zaránd, Alsó-Fehér, Felső-Fehér, Torda, Küküllő, Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Kraszna), 2 vidék (Fogaras és Kővár), 5 székely szék (Udvarhely, Aranyos, Maros, Háromszék és a Gyergyóval, Kászonnal együtt föltüntetett Csík), 9 szász szék (Szeben, Segesvár, Medgyes, Nagysink, Újegyház, Szerdahely, Szászsebes, Szászváros, Köhalom) és 2 szász vidék (Beszterce és Brassó) alkotta. A korabeli 132 járás kialakítása természeti és gazdasági tényezőkhöz is köthető. A

településhálózatot 9 szabad királyi város, 67 mezőváros és 2566 falu és tanya alkotta (Herner, 1987; Lenk, 1839).

Újabb átszervezésre került sor 1850-ben. Az 1786-90 között, a 3 korabeli kerületközpont szintjén „fölerősített” hármast etnikai jelleget helyeztek ismét előtérbe. Körzetekből és alkörzetekből álló, 1 német (Nagyszebeni Katonai kerület), 2 magyar (Kolozsvári, valamint Aranyosszék kivételével a történeti Székelyföldet magába foglaló Udvarhelyi) és 2 román (Gyulafehérvári és Rettegi) többségű katonai kerületet létesítettek. Az „etnikai jelleg” újbóli föladását jelentette az 1854-1860 között működött 10 erdélyi katonai kerület (Népszámlálás, 1857; Szabó, 2003) (3. ábra).

3. ábra: Délkelet-Erdély közigazgatása 1854-ben

Forrás: Szerkesztette Elekes T.

Az új kerületek határa gyakran hagyományos terület egységeket osztott meg. A Kolozsvár, Gyulafehérvár, Marosvásárhely és Székelyudvarhely központú kerületek az 1784-1790 közötti fölosztás részleges „folytonosságát” mutatják. Háromszék ismét Brassóhoz tartozott, a történeti Fogarasföldön Brassó és Nagyszeben osztozott.

A hagyományos erdélyi közigazgatás utolsó működési szakasza 1860-1876 (Helységnévtár, 1873).

A polgári közigazgatástól a kommunizmus kezdetéig

1876-ban, az új polgári térfelosztás az új vármegyék és járások területét nagyjából a vármegyék, székek és vidékek hagyományos térszerkezete, kiterjedése, valamint az etnikai-felekezeti sajátosságok figyelembevételével alakította ki (Hajdú, 2001) (4.ábra). A korábbi szabad királyi városok túlnyomó része és a sikeresebb mezővárosok törvényhatósági jogúak lettek. A megyével egyenrangú települések a körülöttük levő megye székhelyeként is működtek. A kisebb szabad királyi városok és a mezővárosok egy része a rendezett tanácsú városok közé sorolódott. A kisebb mezővárosok a nagyobb falvakkal a nagyközségeket, a kisebb falvak a kisközségeket alkották (Gyalai, 1989).

4. ábra: Délkelet-Erdély közigazgatása 1910-ben

Forrás: Szerkesztette Elekes T.

Kolozsvár és Marosvásárhely többszintű közigazgatási szerepkört töltöttek be, egyidőben törvényhatósági jogú városok, megye- és járásszékhelyek voltak.

A különleges jogállású, kiváltságos területek felszámolását elsősorban az akkor még jelentős számú szász közösség nehezményezte. A Dél-erdélyi vegyes lakosságú Szászföld Nagy-Küküllő és Szeben megyébe tagozódott, Brassó vidéke az azonos nevű megyét képezte. Nagyjából a hagyományos székek területéhez igazították az új székelyföldi megyéket. Udvarhelyszék, illetve Háromszék „kibővített” területén Udvarhely, valamint Háromszék megyét létesítették, Csík-, Gyergyó- és Kászonszéket Csík megyébe sorolták. Marossszék a

korábbi Torda vármegye K-i részével, Aranyosszék Torda vármegye Ny-i részével alkotta Maros-Torda, illetve Torda-Aranyos megyét. Az átszervezéssel fölértékelődött az erdélyi magyarság szerepe. Küküllő vármegye kevés területi változással Kis-Küküllő néven szerepelt 1876 után. Alsó-Fehér, Hunyad és Fogaras területe és neve is átkerült az új beosztásba. Összevont megyerészekből létesült Beszterce-Naszód és Szolnok-Doboka, megváltozott kiterjedéssel működött tovább Kolozs megye. Az I. világháború előtti Erdély 15 megyéje 87 járásra oszlott, 2 törvényhatósági jogú várost és 27 rendezett tanácsú várost foglalt magába (Népszámlálás, 1873; Umlauf, 1886; Zentai – Kósa, 2003).

Az I. világháború után Romániához került Erdélyben román nyelvű közigazgatást vezettek be, de 1926-ig fennmaradt az 1876-ban kialakított megyék térbeli kiterjedése.

Etnikai-felekezeti, gazdasági szempontok szerinti kisebb megye és járáshatár változásokra 1926-ban került sor (Martinovici, Istrati 1921, Nacu 2012, Împărțirea...1926). 1938-ban alakították ki és 1940-ig működtették a központosítást szolgáló, 4-10 megyét magába foglaló romániai tartományok szintjét (Bucur, 2012). A történeti Erdélyben a Gyulafehérvár központú Maros tartományhoz sorolták Fogaras, Szeben, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Csík, Udvarhely, Maros, Torda és Fehér megyét. Háromszék és Brassó 8 havasalföldi megyével a Bukarest központú Bucsecs (Argyas) tartomány része lett. A Kolozsvár központú Szamos tartomány Kolozs, Szamos és Naszód megye mellett magába foglalta a partiumi Bihar, Szilágy, Szatmár, valamint Máramaros megyét. Hunyadot a Temesvár központú Temes (Bánság) tartományhoz csatolták.

1940-1944 között a megosztott Erdély északi részén az 1876-ban kialakított magyar megyékhez, D-en az 1926-ban létrehozott romániai megyékhez igazodott az új közigazgatási egységek térbeli kiterjedése (Bereznay, 2011; Elekes, 2011).

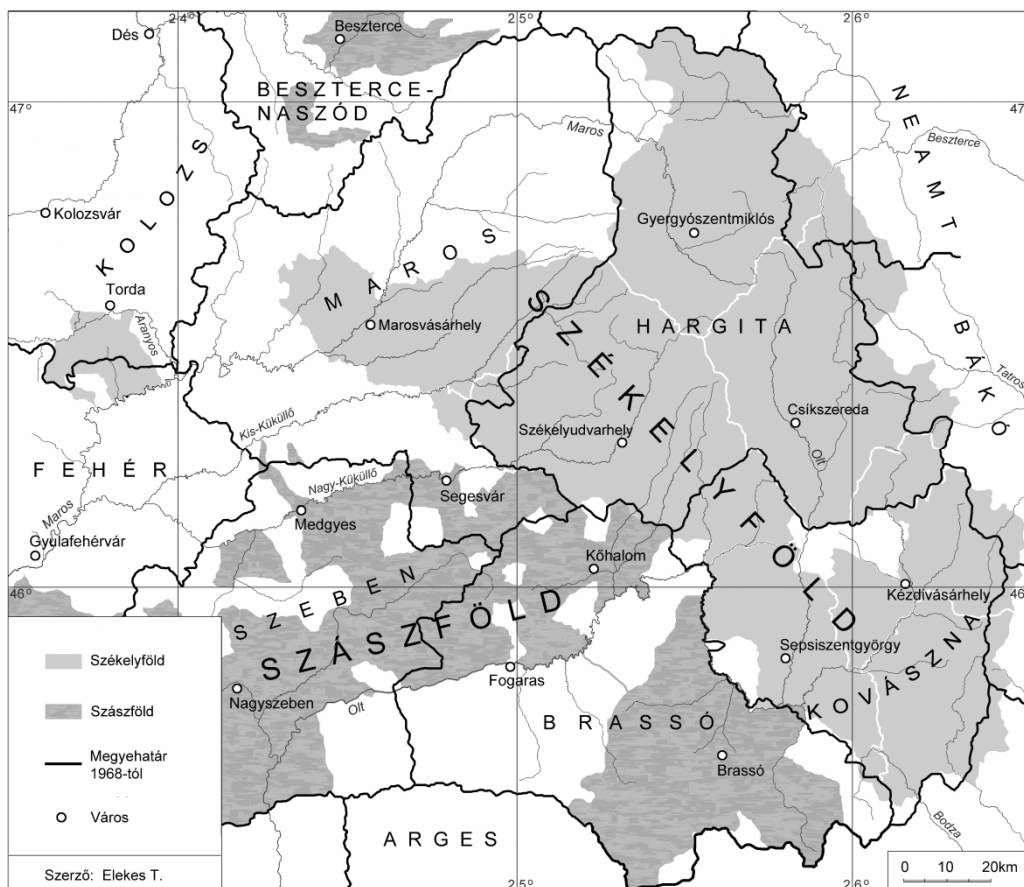
A II. világháború végétől napjainkig

A két világháború közötti romániai megyerendszert érvényesítették a II. világháború utáni Erdélyben. A romániai hatalom kommunista átvételét követően gyökeres politikai, gazdasági, társadalmi változások kezdődtek el. A gazdasági fejlesztés és az új térszemlélet függvényében, 1950-ben vezették be szovjet mintára a tartomány-rajon-komuna rendszert (Legea...1950). A komuna egy vagy több falut magába foglaló terület, a járásnál kisebb kiterjedésű, a korabeli és mai romániai közigazgatás legalsó területegysége. A rajon a járásnál nagyobb, a polgári megyéknél kisebb, a tartomány 2-3 megyényi területet foglalt magába. A településhálózatot tartományi városok, rajoni városok, városjellegű községek és falvak alkották (Szilágyi, 2013).

Politikai szempontok érvényesültek az 1952-es átszervezés során. A korábbinál nagyobb kiterjedésű tartományok egyike lett a Magyar Autonóm Tartomány (Decret...1952), melyet minden valószínűség szerint, a II. világháború utáni térségbeli nagyhatalom, a Szovjetunió nyomására hozták létre (Bottoni 2008). Erdélyben kevés területi változást jelentett az 1956-os átalakítás. 1960-ban, a történeti Székelyföld túlnyomó részét magába foglaló, 13500 km² kiterjedésű Magyar Autonóm Tartomány 10 rajonjában 731 ezer ember élt (ennek 77%-a, azaz 565 ezer magyar nemzetiségű) (A M.A.T. Statisztikai Évkönyve 1960).

Az 1960-as átszervezés egyik célja volt a névleges autonómiával rendelkező tartomány gyöngítése. Háromszéket Brassó igazgatása alá vonták, a Maros-Magyar Autonóm Tartományt Ny-i irányba, Kolozs rovására, vegyes etnikumú és felekezetű területekkel bővítették (Împărțirea...1960, Kocsis 2007, 2013).

Az 1968-as megyerendszer bevezetésével nagyjából teljesen új, gyakran a hagyományos térszerveződést, a földrajzi adottságokat, az etnikai, felekezeti szempontokat mellőző területegységeket honosítottak meg (Legea...1968) (5.ábra). A közigazgatás alsó szintjét az egy vagy több faluból álló komunák képezték, a nagyobb városokat municípiumi (megyei jogú város) rangra emelték.

5. ábra: Délkelet-Erdély közigazgatása 1968-tól napjainkig

Forrás: Szerkesztette Elekes T.

Megyék fölötti, statisztikai-fejlesztési terület egységeket létesítettek 1998-ban. A jogi hatáskörrel nem rendelkező 8 romániai régióból hármat Erdély területén hoztak létre. (Bakk, 2009; Benedek, 2006; 2009). Az erdélyi régiók területi kiterjedése hasonlít az 1938-1940 között működött tartományokéra, központjaik ugyanazok: Kolozsvár, Temesvár és Gyulaféhevár. Napjainkban a történeti Erdély 9 megyéjének városhálózatát 33 municípium (megyei jogú város) és 48 város alkotja, falvait 545 komunába szervezték (Recensământul, 2011).

Összegzés

Az államalapítástól a XIV. századig terjedő időszakban alakult ki a térszerkezet földrajzi keretét biztosító erdélyi megyék, székely és szász szék, vidékek közigazgatási rendszere. Rövid megszakításokkal, a XIII. századtól 6 évszázadnyi időn át, 1876-ig, a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és a Habsburg Birodalom idején ez a térszerveződés biztosította a társadalmi, gazdasági, politikai élet helyszínét.

A térség történetében először a Habsburg uralom alatt bizonyíthatóan érvényesült a politikai szempontrendszer a közigazgatási átszervezésben (1784-1786-1790; 1850-1854-1860). Az 1876-ban létrehozott vármegye-járás-település rendszer képezte a közigazgatás térbeli szerveződésének alapegységét a 20. század első feléig. Terület egységeinek közigazgatási

szerepe a két világháború, valamint az államhatalom többszöri változása ellenére, kisebb módosításokkal fennmaradt 1950-ig.

Erdély történetében a leggyökeresebb és legsűrűbb változásokra az 1950-1968 közötti tartomány-rajon rendszerben került sor. A gyakori átszervezések politikai, gazdasági szempontok szerint történtek, ritkán alkalmazkodtak a szerves fejlődés során kialakult térszerkezeti, térszerveződési keretekhez.

Napjainkban az 1968-ban létesített megyerendszer és a statisztikai-fejlesztési régiók biztosítják a romániai társadalmi-gazdasági élet és a településhálózat fejlődésének térbeli keretét.

Irodalom

- BAKK M. (2009): Romania and the Szeklerland – Historical claim and modern regionalism. THOMAS B. (ed.): *Solving Ethnic Conflict through Self-Government. A Short Guide to Autonomy in Europe and South Asia*. EURAC, Bolzano/Bozen: 29-34.
- BENEDEK J. (2006): *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Presa Universitară Clujeană. Cluj-Napoca.
- BENEDEK J. (2009): The Emergence of New Regions in Transition Romania. SCOTT W J (ed.): *De-coding New Regionalism: Shifting Socio-political Contexts in Central Europe and Latin America*. Ashgate. Cornwall.
- BEREZNAY A. (2011): *Erdély történetének atlasza*. Méry Ratio Kiadó: 223p.
- BUCUR, C. (2012): Organizarea administrativ-teritorială a României între tradiție istorică, dictat politic, sincronism european, decizie administrativă și analiză științifică. *Urbanism serie nouă* 11: 50-56.
- BOTTONI S. (2008): Sztálin a székelyeknél. *A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960)*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda: 447p.
- EGYED Á. (2006): *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1918-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda: 318p.
- ELEKES T. (2011): Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, 135. 4, Budapest: 415-429.
- GYALAY M. (1989): Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon, Budapest.
- GYENIZSE P-ELEKES T-NAGYVÁRAD L-PIRKHOFFER E. (2008): A tájhasználat-változás értékelése a Zselicben, az Árpád-kortól a 20. század végéig. *Földrajzi Közlemények*, Budapest, 2008/1, pp.83-88.
- HAJDÚ Z. (2001): *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs: 334p.
- HERNER, J. (szerk.) (1987): Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Készült Lipszky J. 1806-ban megjelent műve alapján, Szeged: 216p.
- KOCSIS K. (ed.) (2007): *South Eastern Europe in Maps*. Geographical Research Institute. Hungarian Academy of Sciences, Budapest: 135p.
- KOCSIS K. (2013): Historical predecessors and current geographical possibilities of ethnic based territorial autonomies in the Carpathian Basin. *Hungarian Geographical Bulletin*, VOL.62., No. 1., Budapest: 3-46.
- KÖPECZI B. (szerk.) (1993): *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Budapest: 684p.
- LENK, I. (1839): Siebenbürgens geographisch, topographisch, statistisch, hydrographisch und orographisches Lexikon I-IV. kötet. Wien:392, p.456, p.423, p.478.
- MARTINOVICI, C- ISTRATI, N. 1921. Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite. Cluj: 22. p.
- NACU, A. (2012): Organizarea administrativ-teritorială a României în perioada Interbelică și în anii celui de-al Doilea Război Mondial (1919-1945). http://earth.unibuc.ro/file_download/29334.

- SZABÓ M. A. (2003): Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. I-II. Csíkszereda.
- SZILÁGYI F. (2013): Közigazgatás a Partiumban. A honfoglalástól napjainkig. Partium Kiadó, Nagyvárad: 288p.
- WAGNER, E. (1977): Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Böhlau Verlag Köln-Wien.
- UMLAUFT, F. (1886): Geographisches namenbuch von Österreich-Ungarn. Eine erklärung von Länder- Völker- Gau- Berg- Flus und Ortsnamen. Wien.
- ZENTAI L.-KÓSA P. (2003): A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Második kiadás, Talma Kiadó Pécs: 247.

Helységnévtár, közigazgatást szabályozó törvények:

- Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1960.
- A magyar korona országainak helységnévtára. Budapest, 1873. II. Erdély-Siebenbürgen.
- A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960. – Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága, Bukarest, 1960. 29. p.
- Decret 331/27.sept. 1952 privind modificarea Legii 5 din 1950 pentru raionarea administrativ-economică a României.
- Erdély 1857. évi népszámlálása. Budapest, 1992.
- Împărțirea administrativă a teritoriului Republica Populare Romîne.1960, Anexa la Leg. Nr. 3/1960. București
- Împărțirea administrativă a României 1926, București. 96. p.
- Legea Nr.5. privind noua împărțire administrativ-economică a țării în regiuni și raioane. In Buletinul Oficial Nr.77 din sept. 1950, București.
- Lege pentru modificarea legii Nr.2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România. Buletinul Oficial, 1968, București.
- Recensământul populației României din 2011. București, 2013.